

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Schepping, ontwerp, toeval, evolutie - een poging tot begripsbepaling

Brink, G. van den

Citation

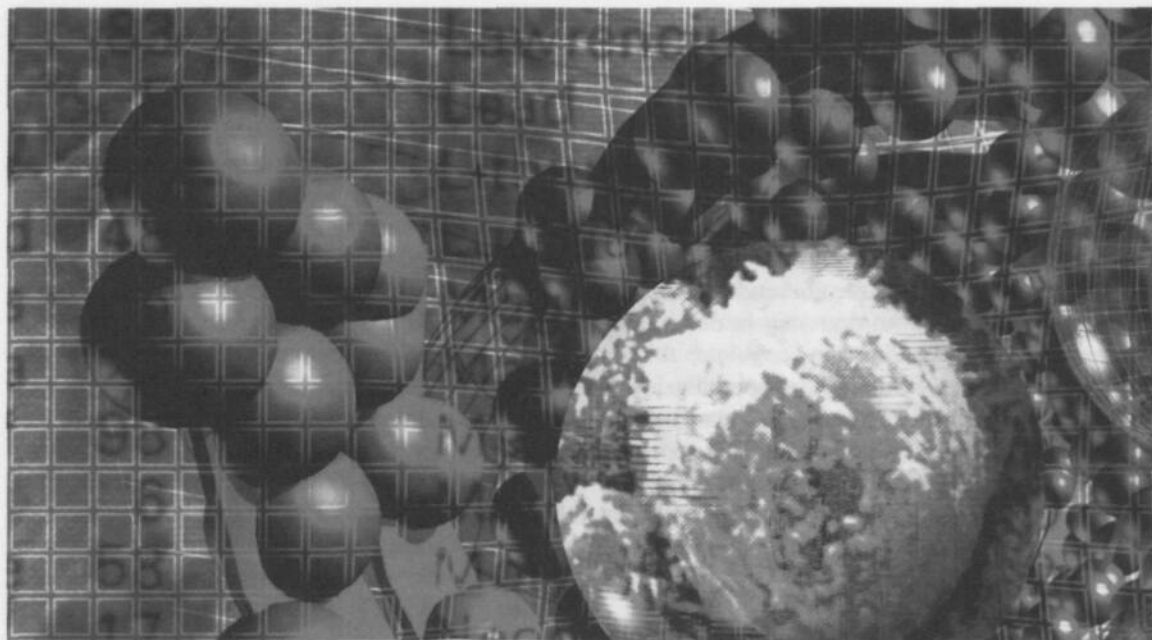
Brink, G. van den. (2005). Schepping, ontwerp, toeval, evolutie - een poging tot begripsbepaling. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/8339>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/8339>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

SCHEPPING, ONTWERP, TOEVAL EN EVOLUTIE – EEN POGING TOT BEGRIPSBEPALING

HOEVEL MINISTER VAN DER HOEVEN het door haar gewenste debat rondom Intelligent Design gekregen heeft, lijkt de discussie erover niet structureel verder gekomen te zijn. Tot in de Tweede Kamer toe was de spraakverwarring groot, en verder bleven voor- en tegenstanders veelal steken in een sfeer van onderlinge afwijzing. Dat kwam waarschijnlijk vooral doordat in dit debat levensbeschouwelijke en wetenschappelijke overwegingen op een soms haast onontwarbare manier door elkaar heen bleken te lopen. In deze bijdrage wil ik daarom proberen, in het verlengde van mijn artikel in *Schitterend ongeluk of sporen van ontwerp?*, de relatie tussen wetenschap en levensbeschouwing rondom ID nader te verkennen.

door Gijsbert
van den Brink

WETENSCHAPPELIJKHEID EN LEVENBESCHOUWELIJKHEID

Laten we eerst preciseren waar het in de ID-beweging inhoudelijk om gaat. We moeten dan allerlei ideologische ruis wegdenken en ons richten op de theoretische kern. Die houdt in, dat bepaalde empirisch

waarneembare verschijnselen (namelijk de zogeheten 'onherleidbaar complexe systemen') slechts begrepen kunnen worden vanuit de aanname dat ze op enigerlei wijze zijn *ontworpen*. Belangrijk is hier het woordje 'slechts'. Dat houdt namelijk in, dat volgens ID elke alternatieve verklaring uitgesloten kan worden. Nu is er in feite maar één alternatieve verklaring, namelijk die volgens welke de betreffende verschijnselen *toevallig* zijn ontstaan, en wel langs evolutionaire weg.

Het interessante en vernieuwende van ID is dat het ernaar streeft de toevalstheorie via empirisch onderzoek (gecombineerd met logische en wiskundige bewerkingen) uit te sluiten. Dat is een enorme opgave! Andere takken van wetenschap bieden echter voorbeelden van hoe zoiets zou kunnen. In de archeologie heeft men van tijd tot tijd te maken met de vraag of bepaalde gevonden voorwerpen artefacten zijn of 'puur natuur'. In de forensische wetenschappen moet men soms uitsluiten dat een bepaalde combinatie of sequentie van gebeurtenissen op toeval berust. Daarvoor bestaan statistische methoden, hoewel die – zoals vorig jaar bleek tijdens het proces tegen de Haagse verpleegkundige Lucia de B. – niet

door alle statistici gelijkelijk onderschreven worden. Dat geeft al aan hoe ingewikkeld het is om een tamelijk bekende vorm van ontwerp (namelijk menselijk ontwerp) vast te stellen uit een periode die nog maar zeer kort achter ons ligt.

Het is dan ook niet verwonderlijk, dat de ID-pogingen om iets soortgelijks te doen rondom complexe natuurlijke fenomenen met een zeer lang verleden op nogal wat scepsis stuiten. Stel nu eens

OOK WANNEER DE ID-BEWEGING DUS EEN HYPE ZOU BLIJKEN, BLIJFT HET NOG ZEER WEL MOGELIJK OM IN ONTWERP TE GELOVEN

dat de sceptici en critici gelijk hebben. Is daarmee de ontwerpgedachte dan voorgoed achterhaald? Die indruk wordt momenteel regelmatig gewekt. Het is echter belangrijk om in te zien dat ze onjuist is. Als er geen *intelligent design* aangetoond kan worden, is de ontwerpgedachte nog helemaal niet van de baan. Dat zou ze pas zijn wanneer haar alternatief - de toevalsthese dus - wel aangetoond zou zijn. Maar dat laatste is niet het geval. Ook wanneer de ID-beweging dus een *hype* zou blijken die binnenkort weer zal verdwijnen, blijft het nog zeer wel mogelijk om in ontwerp te geloven. Zowel creationisten als theistische evolutionisten kunnen dan voor dit geloof immers nog altijd belangrijke redenen aanvoeren. Het enige is, dat zij deze overtuiging niet langs empirische weg kunnen aantonen.

Laat me ter illustratie een voorbeeld geven van een natuurwetenschapper die er ongeveer zo tegenaan kijkt. Medisch bioloog P.G. Smelik stelde onlangs dat er aan de evolutietheorie zo veel problemen kleven, dat deze als algemeen geldige verklaringswijze voor het leven op aarde zeer aanvechtbaar is. Een tiental van die problemen bespreekt hij. De verwondering over de onvoorstelbare complexiteit van de werkelijkheid brengt hem vervolgens tot de overtuiging, dat achter het geheel een ontwerp en een Ontwerper schuil moeten gaan. Letterlijk schrijft hij:

„Ik heb gemerkt dat ik geloof in een Schepper, omdat ik, nadenkend over mijn bestaan en als natuurwetenschapper over deze wonderbare wereld, ervan overtuigd ben geraakt dat er een planmatigheid bestaat die niet door het blinde toeval is te verklaren. Ik ben dus zo je wilt langs rationele weg tot een godsgeloof gekomen.”¹

Smelik is blijkens deze opmerking een aanhanger van de ontwerptheorie. Is hij derhalve ook een aanhanger van ID? Dat is niet gezegd. Daarvoor zou hij namelijk ook de verdergaande claim voor zijn rekening moeten nemen, namelijk dat de planmatigheid waarvan hij overtuigd geraakt is ook *langs wetenschappelijk-empirische weg vastgesteld* kan worden. En die claim maakt hij niet. Integendeel, hij zegt met zoveel woorden dat noodwendigheid en toevalligheid ‘de enige factoren zijn die de wetenschap kan ontdekken’.² Voor de factor ‘ontwerp’ geldt dat dus niet. Toch betreft het hier niet een zuiver levensbeschouwelijke overtuiging die Smelik erop nahoudt, want hij geeft duidelijk aan dat hij er niet vanuit een voorgegeven godsdienstig geloof maar langs rationele weg toe gekomen is. Maar hoe zit het dan met de relatie tussen wetenschappelijkheid en levensbeschouwelijkheid in deze discussie?

OPPOSITIEVIERKANT

Ik wil proberen deze relatie nader te verkennen aan de hand van een zogeheten ‘oppositievierkant’ zoals dat in de middeleeuwse logica gebruikt werd. Daarbij zijn vier posities te onderscheiden, waarbij op allerlei manieren naar de onderlinge verhoudingen gevraagd kan worden.

W	
ID-theorie	Evolutietheorie
Ontwerp/Schepping	Toeval/Evolutionisme
L	

Voor het gemak duid ik de verschillende hoeken aan met de beginletters van de desbetreffende posities, dus (met de klok mee) I, E, T en O. We proberen nu de volgende verhoudingen te bepalen: de horizontale tussen I en E enerzijds en O en T anderzijds, dan de diagonale tussen T en I alsmede O en E, en ten slotte de verticale verhoudingen tussen T en E, respectievelijk O en I.

1. I en E zijn ten opzichte van elkaar *compatibel*: beide kunnen tegelijkertijd waar zijn. Immers, de ID-these sluit niet uit dat er ook tal van evolutionaire processen bestaan. In tegenstelling tot wat soms betoogd wordt, meen ik dat ID heel goed verenigbaar is met creationisme (ook al heeft de ID-beweging geen creationistische wortels). Een ID'er gelooft namelijk dat zich langs wetenschappelijke weg ontwerp laat aantonen in de natuur - niet meer en niet minder; ID laat zich dus met diverse andere theorieën combineren, waaronder het creationisme. Maar zelfs een

creationistische invulling van de ID-theorie sluit de evolutietheorie niet geheel uit, omdat ook het creationisme het bestaan van micro-evolutie erkent. Andere ID-theoretici (zoals Michael Behe) erkennen weer vrijwel alle evolutionaire processen die een evolutionist ook erkent, afgezien van de ontwerpmomenten die ze aannemen. ID'ers verschillen onderling dus over de vraag in hoeverre zij de evolutietheorie onderschrijven. Maar dat E en I in principe compatibel zijn, kan mijns inziens moeilijk worden ontkend.

E is vanuit I gezien op een bepaalde manier zelfs *complementair*. I is dat vanuit E gezien niet, maar kan toch door E niet uitgesloten worden. De evolutietheorie heeft immers betrekking op de ontwikkeling van de levensvormen, niet op het ontstaan ervan. Zij sluit dus niet uit, dat het leven ontstaan is door een ontwerp. Wel kunnen evolutietheoretici natuurlijk betwisten dat zo'n ontwerp er is geweest c.q. dat dat ooit wetenschappelijk aangetoond kan worden; maar die claims liggen niet in de evolutietheorie opgesloten.

2. De onderste horizontaal heeft betrekking op het ontstaan van het leven. Hier is de verhouding tussen de hoeken O en T *contradictoir*. Immers, men kan niet tegelijkertijd menen dat de werkelijkheid c.q. het leven volstrekt op toeval berust, én dat het ontworpen/geschapen is. De eigenlijke tegenstelling is dus niet die tussen 'schepping en evolutie', maar tussen 'schepping en evolutionisme', ofwel 'ontwerp en toeval'. Natuurlijk is het mogelijk om allerlei toevalsmomenten met ontwerp te combineren (of omgekeerd). Maar als het gaat om het ontstaan van het leven c.q. het universum is het óf – óf. Het is ook niet zo, dat hier nog een derde mogelijkheid is, zodat O en T ook nog *beide* onwaar zouden kunnen zijn (in dat geval zou hun verhouding volgens de middeleeuwse logica *contrair* geweest zijn). Het is echt het een of het ander.

ZELFS EEN CREATIONISTISCHE INVULLING VAN DE ID-THEORIE SLUIT DE EVOLUTIETHEORIE NIET GEHEEL UIT

Ten aanzien van O en T geldt, dat er geen doorslaggevende wetenschappelijke argumenten voor te geven zijn. Als ID er bijvoorbeeld al in zou slagen momenten van ontwerp aan te tonen, dan is daarmee nog niet vastgesteld dat de wereld als geheel geschapen is. Niet dat wetenschappelijke overwegingen hier volstrekt geen rol spelen (zoals we zagen kwam Smelik juist via wetenschappelijk onderzoek

tot zijn scheppingsgeloof), maar ze zijn niet op een empirische of logische manier dwingend, en zullen dat vermoedelijk ook nooit worden. We hebben hier

DE EIGENLIJKE TEGENSTELLING IS NIET DIE TUSSEN 'SCHEPPING EN EVOLUTIE', MAAR TUSSEN 'SCHEPPING EN EVOLUTIONISME', OFWEL 'ONTWERP EN TOEVAL'

te maken met posities die samenhangen met onze diepste intuïties en met onze hele manier van in het leven staan: ervaren we het leven als bedoeld, of als een 'schitterend ongeluk'? De posities op de bovenste horizontaal waren daarentegen van *wetenschappelijke* aard.

Dat betekent intussen niet, dat zich ergens tussen de beide horizontalen een soort waterkering bevindt tussen levensbeschouwing en wetenschap. Veeleer gaan die twee min of meer vloeiend in elkaar over. Vandaar dat zich in bovenstaande figuur een doorgaande lijn bevindt tussen L en W. Die illustreert dat wetenschap altijd geworteld is (zoals Dooyeweerd zou zeggen) in een bepaalde levensbeschouwelijke c.q. religieuze oriëntatie.³ Hetgeen natuurlijk weer niet impliceert dat er geen verschil tussen beide is. Er zijn levensbeschouwelijke vragen (op de onderste horizontaal) waarop de wetenschap geen antwoord kan geven; en er zijn wetenschappelijke vragen (op de bovenste horizontaal) die men niet levensbeschouwelijk moet willen beantwoorden.

3. Kijken we vervolgens naar de diagonalen, dan zijn ook O en E *compatibel*. Evenmin als de ID-theorie sluit het scheppingsgeloof de evolutietheorie (opgevat dus als een theorie over de ontwikkeling van levensvormen) per definitie uit – en omgekeerd.

4. De verhouding tussen T en I op de andere diagonaal daarentegen lijkt me weer *contradictoir*. Althans, het is heel moeilijk denkbaar dat zich enerzijds momenten van ontwerp zouden laten vaststellen, terwijl anderzijds het leven als geheel op puur toeval berust. Misschien dat deze combinatie puur theoretisch nog mogelijk is (bijv. door aan te nemen dat marsmannetjes onherleidbaar complexe systemen veroorzaken in een verder volstrekt evolutionistisch bepaalde werkelijkheid), maar feitelijk wordt deze optie niet erg serieus genomen.

5. Dan zijn er nog de verticalen. Het zal duidelijk zijn dat de verhouding van T tot E op de rechterverticaal *dwingend* is. Immers, wie gelooft dat 'toeval' de sleutel is om het leven te begrijpen, moet dat haast wel uitwerken in termen van een alles verklarende evolutietheorie. Het is nauwelijks denkbaar dat hij of zij ruimte kan laten voor momenten van ontwerp (laat staan voor de gedachte dat die wetenschappelijk aangetoond zouden kunnen worden). Van daaruit laat zich verstaan, dat evolutionisten zich fel keren tegen de ID-beweging. Wanneer zich in de ID-theorie een kern van waarheid zou bevinden, zou dat hun levensbeschouwelijke positie (i.c. hun evolutionisme) namelijk in gevaar brengen.

Volgt nu omgekeerd T ook dwingend uit E? Nee. We zagen immers al, dat E ook samen kan gaan met O (de contradictie van T). De middeleeuwen zouden daarom zeggen dat E *subaltern* is ten opzichte van T: wanneer er sprake is van T, dan moet er ook sprake zijn van E, terwijl omgekeerd E goed denkbaar is zonder T.

6. Hoe liggen ten slotte de verhoudingen op de linkerverticaal? Het lijkt me dat O *subaltern* is ten opzichte van I. Wanneer men momenten van *intelligent design* meent te kunnen aantonen, volgt daaruit namelijk (even afgezien van het marsmannetjes-scenario) dat de wereld ontworpen is. De spannendste vraag is echter misschien wel, hoe zich, omgekeerd, O verhoudt tot I. Hierboven heb ik al benadrukt dat het een valkuil is om deze relatie ook als dwingend te zien: wie *O(ntwerp)* zegt, hoeft nog geen *I(D)* te zeggen. Wie gelooft dat deze wereld geschapen is, is daarvoor niet afhankelijk van het succes van ID-argumenten. Ook wanneer ID omvalt kan men aan dat geloof nog zonder meer vasthouden. Betekent dat dan dat I vanuit O gezien volstrekt indifferent is? Dat lijkt me ook weer niet. Het is niet zo dat degenen die geloven in een ontwerp (c.q. een Ontwerper) geen enkel belang hebben bij ID. Het lijkt mij

natuur harmonieus op elkaar aansluiten. En gereformeerde christenen kunnen erdoor gesterkt worden in hun geloof dat God zich laat kennen

SCHEPPINGSGELOVIGEN KUNNEN ZICH IN DE ID-DISCUSSIE MEER ONTSPANNEN BEWEGEN DAN HUN EVOLUTIONISTISCHE GESPREKSPARTNERS

„ten eerste, door de schepping, onderhouding en regering der gehele wereld: overmits deze voor onze ogen is als een schoon boek, in hetwelk alle schepselen, grote en kleine, gelijk als letteren zijn, die ons de onzienlijke dingen Gods geven te aanschouwen, namelijk zijn eeuwige kracht en goddelijkheid” (Nederlandse Geloofsbelijdenis, artikel 2).

Meer dan dat is het ook niet, want over de identiteit van de ontwerper laat zich vanuit ID verder niets zeggen. Vandaar dat het betreffende geloofsartikel ook vervolgt met de uitspraak dat God zichzelf nog, 'klaarder en volkomener' te kennen geeft in de Bijbel.

Ten slotte: wanneer bovenstaande analyse klopt, is de scheppingsgelovige strikt genomen niet gebonden aan een van beide wetenschappelijke theorieën over de ontwikkeling van het leven, terwijl de toevalsgelovige noodzakelijkerwijs al zijn kaarten op één daarvan moet zetten (namelijk op E in haar meest uitgewerkte vorm). Dat heeft tot gevolg, dat scheppingsgelovigen zich in de ID-discussie meer ontspannen kunnen bewegen dan hun evolutionistische gesprekspartners.

WIE O(NTWERP) ZEGT, HOEFT NOG GEEN I(D) TE ZEGGEN

dat de relatie tussen O en I vanuit O gezien *evocatief* is. Dat wil zeggen: als je gelooft dat de wereld ontworpen c.q. geschapen is, dan roept dat spontaan de gedachte op, dat daar dan ook wel sporen van zullen zijn aan te treffen in de werkelijkheid.

Vandaar dat christenen en andere scheppingsgelovigen doorgaans met een bepaalde sympathie naar de ID-theorie kijken. Rooms-katholieke christenen kunnen er immers een bevestiging in vermoeden van hun aloude axioma, dat de natuur en de boven-

VOETNOTEN

¹ P.G. Smelik & G.D.J. Dingemans, *Deze wereld en God. Modern wereldbeeld en christelijk geloof*, Kampen 2005, p.245 (dit boek werd gepubliceerd kort vóór de brede discussie over ID in Nederland startte). Het is opvallend dat de theoloog Dingemans zich wat beduchter toont voor de redenering vanuit de verwondering over de (natuur)werkelijkheid tot het bestaan van God (p.238). Sinds Karl Barths verwerping van alle 'natuurlijke theologie' hebben theologen in dit opzicht vaak meer scrupules dan anderen. In Barths context waren die scrupules zeer begrijpelijk, in de hedendaagse seculiere context zijn ze m.i. niet meer nodig.

² *Ibid.*, 135.

³ Zie mijn *Een publieke zaak. Theologie tussen geloof en wetenschap*, Zoetermeer 2004, p.145-162.